

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

“KRİMİNALİSTİKA” KAFEDRASI

KRİMİNALİSTİKA FƏNNİ ÜZRƏ KURSANTLAR ÜÇÜN

M Ü H A Z İ R Ə

**MÖVZU № 15. «İFADƏLƏRİN YERİNDƏ YOXLANILMASI
VƏ İSTİNTAQ EKSPERİMENTİ TAKTİKASI.»**

Tərtib etdi: «Kriminalistika» kafedrasının baş müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı ***Ələkbər Allahverdiyev***

Yenidən işlədi: «Kriminalistika» kafedrasın rəisi,
polis polkovniki ***Allahverdi Mahmudov***

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № 5. “ 17 yanvar ” 2007-ci il
(2014-cü ilin yanvar ayında əlavə və dəyişikliklər edilmişdir)

B A K I 2 0 1 4

MÖVZU № 15. «İFADƏLƏRİN YERİNDƏ YOXLANILMASI VƏ İSTINTAQ EKSPERİMENTİ TAKTİKASI.»

Giriş

- 1.İfadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışı, məqsədi, vəzifələri və keçirilməsinin taktiki üsulları.
- 2.İstintaq eksperimentinin anlayışı, növləri və əhəmiyyəti.
- 3.İfadələrin yerində yoxlanılması və istintaq eksperimentinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi .

Nəticə

Ədəbiyyat

1. «Polis haqqında» qanun, 28.10.99-cu il, Bakı 1999
2. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» haqqında qanun 28.10.99-cu il Bakı-1999
3. Azərbaycan Respublikası CPM (mad: 260,261).
4. Azərbaycan Respublikası CM (mad: 297)
5. Həsənov N.H. Yol-nəqliyyat hadisələrinin araşdırılmasında istintaq eksperimentinin rolu. DİN-in Məlumat Bülleteni, №7 Bakı,2009.
6. K.Q.Sarıcalinskaya«Kriminalistika»dərslük vasitəsi Bakı-1999
7. М.Н.Хлинсов«Проверка показаний на месте» Саратов 1971
8. А.А.Леви, Н.А.Селиванов «Получение и проверка показаний следователем» Москва 1987
9. Р.С.Белкин «Криминалистика» учебник для вузов Москва 2000

GİRİŞ

Baş vermiş cinayət hadisəsini birbaşa müşahidə etmək üçün onun tam və hərtərəfli açılması, cinayətkarın ifşa olunub cəzalandırılması çoxşaxəli, mürəkkəb bir proses olub artıq «keçmişə» çevrilmiş hadisələrin öyrənilməsi ilə bağlıdır. Əgər müstəntiq cinayəti birbaşa müşahidə etmişsə, o yalnız şahid kimi çıxış etməli olur. Ona görə də cinayətin istintaqını həyata keçirən şəxs yalnız cinayət hadisəsinin ətraf maddi aləmdə və hadisənin şahidi olmuş insanların şüurunda qoyduğu müxtəlif izlərlə «ünsiyyətdə» olmaq imkanına malik olur.

Cinayət hadisələrinin istintaqı dərketmə fəaliyyətinin bir növü olub, yalnız faktların konstataşiyasından ibarət deyil, mürəkkəb dialektik prosesdir. Bu prosesdə əsa məqsəd obyektiv həqiqətin aşkar edilməsindən və bunun nəticəsində ədalətin qələbəsini təmin etməkdən ibarətdir. Cinayət işinin istintaqı prosesində maddi sübutların yığılması zamanı bəzi konkret halaların yoxlanılmasına ehtiyac duyulur. Belə yoxlamalar Azərbaycan Respublikası CPM-nin 262-ci maddəsinə müvafiq olaraq istintaq eksperimenti vasitəsilə də həyata keçirilir. İstintaq eksperimenti cinayətin törədilməsi şəraitindən, mexanizmindən və üsullarından asılı olaraq, ardıcıl surətdə təcrübələr vasitəsilə aparılır. Başqa istintaq hərəkətləri kimi, istintaq eksperimenti də cinayət prosesual qanunvericiliyinin tələblərinə müvafiq olaraq müəyyən taktiki üsullarla aparılır. İstintaq eksperimentinin başqa istintaq hərəkətlərilə həm oxşar, həm də fərqli cəhətləri çoxdur. Bu mühazirə də 3 sual ətrafında müzakirəyə çıxarılmışdır. İfadənin yerində yoxlanılması müstəqil istintaq hərəkətidir və Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260-cı maddəsi ilə tənzimlənir.

İfadənin yerində yoxlanılmasının məqsədi əldə edilmiş sübutların yoxlanılması və yeni sübutların əldə edilməsindən ibarətdir.

Cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsində bu istintaq hərəkətinin rolu çox böyükdür. Bu istintaq hərəkəti xüsusiyyətlərinə görə mürəkkəb prosesdir və onun həyata keçirilməsi yüksək bilik, təcrübə tələb edir. Tərtib etdiyimiz mühazirənin mövzusu ifadələrin yerində yoxlanılması taktikasından bəhs edir.

Mövzunu tam əhatə etmək məqsədi ilə müzakirəyə 3 sual çıxarılmışdır. Həmin suallar ifadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışı, mahiyyəti, ona hazırlıq təcrübələri, taktiki xüsusiyyətləri, nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi və digər məsələləri əhatə edir.

İfadənin yerində yoxlanılması və istintaq eksperimenti istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsində CPM-nin normaları ilə yanaşı «Polis» və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» haqqında qanunların müddəaları da rəhbər tutulmalıdır.

SUAL 1. İfadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışı, məqsədi, vəzifələri və keçirilməsinin taktiki üsulları.

Cinayət işi üzrə sübutların toplanmasında keçirilən istintaq hərəkətləri ilə yanaşı ifadələrin yerində yoxlanılmasının böyük əhəmiyyəti vardır.

İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti istintaqın tam və obyektiv aparılması, alınmış məlumatların yoxlanılması, yeni sübutların əldə edilməsi məqsədilə həyata keçirilir.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının təcrübədə geniş istifadə olunmasına baxmayaraq 01.09.00-ci il tarixədək onu tənzimləyən vahid prosessual norma olmamışdır.

Təcrübənin tələbatını nəzərə alaraq 01.09.00-ci il tarixindən fəaliyyətdə olan CPM-də bu istintaq hərəkətini tənzimləyən norma daxil edilmişdir.

İfadənin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti CPM-nin 260-cı maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddədə qeyd olunur ki, ifadənin yerində yoxlanılması şahidin, zərərçəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin dəqiq məlum yerdə baş vermiş hadisə ilə bağlı ifadələrin düzgünlüyünü müəyyən etmək və ya dəqiqləşdirmək məqsədi ilə aparılır.

İfadənin yerində yoxlanılması kompleks xarakterə malik olan istintaq hərəkəti olub, onun tərkibində digər istintaq hərəkətlərinin elementləri də vardır (dindirmə, istintaq eksperimenti, tanınma üçün təqdim etmə və s.).

Bu istintaq hərəkətinin təcrübədə geniş tətbiq edilməsinə baxmayaraq, onun prosessual mahiyyəti və taktiki xüsusiyyətləri barədə kriminalistik ədəbiyyatlarda alimlər arasında fikir ayrılığı mövcuddur.

Bəzi alimlərin fikrincə ifadənin yerində yoxlanılmasının mahiyyəti ifadəsi yoxlanılan şəxsin baş vermiş cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı hallarını, eləcədə bu halların baş verdiyi yeri göstərilməsindən ibarətdir.

Göstərilən fikirlər S.S.Stepiçevə və A.N.Vasilyevə məxsusdur. Bu fikirdə ifadələrin yerində yoxlanılmasının bütün elementləri əks olunmamışdır. Yeni göstərilən fikirdə ifadələrin dəqiqləşdirilməsi, alınmış sübutların yoxlanılması, yeni maddi sübutların əldə edilməsi barədə heç nə deyilmir.

Lakin bununla yanaşı P.S.Belkinin ifadələrin yerində yoxlanılmasının mahiyyəti barədə fikri daha təqdirə layiqdir. Onun fikrincə ifadələri yerində yoxlayarkən bilavasitə dindirilən şəxsin necə və hansı yolla gəlib-getməsi, eləcədə bir-neçə şahid və təqsirləndirilənin ifadələri arasında hansı yer haqqında zidiyyətin olub-olmaması barədə, dindirilən şəxsin işin həqiqi halları barədə bilib-bilməməsi və s. barədə qəti qənaətə gəlməkdən ibarətdir.

Alimlərin fikrincə ifadələrin yerində yoxlanılmasının mahiyyəti şəxsin ifadələrini yoxlamaq, həmin ifadələrin dəqiqliyini müəyyənləşdirmək və yeni maddi sübutlar əldə etməkdən ibarətdir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq K.Sarıçalinskaya ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı müstəntiq tərəfindən aşağıdakı məsələlərin müəyyənləşdirilməsinin mümkünlüyü də göstərir:

- əvvəl istintaqa məlum olmayan digər şəxsin aşkar edilməsi;
- dindirilən şəxsin hərəkətləri ilə əlaqədar ayrı-ayrı halların müəyyən edilməsi və ya fərqləndirilməsi müstəntiqə aydın olmadıqda və digər üsullarla onun dəqiqləşdirilməsi mümkün olmadıqda;
- şübhə edilən şəxsin digər cinayətlə əlaqəsi barədə istintaqa məlum olduqda, akin cinayətkar haqqında məlumat olmadıqda.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının xarakterik xüsusiyyətləri:

- ifadələrin yerində yoxlanılması cinayət işinə başladıqdan sonra və digər istintaq hərəkətləri həyata keçirildikdən və prosessual cəhətdən rəsmiləşdirildikdən sonra aparılır;
- cinayət işi üzrə ifadəsi yoxlanılan şəxs dindirildikdən sonra bu istintaq hərəkəti istintaqın istənilən mərhələsində həyata keçirilir;
- ifadələrin yerində yoxlanılması dindirilən şəxsin ifadəsində göstərdiyi yerdə aparılmalıdır. Müstəntiqin mülahizəsindən asılı olaraq mütəxəssis də dəvət oluna bilər;
- ifadələrin yerində yoxlanılmasında dindirilən şəxs bu istintaq hərəkətinin məcburi iştirakçısı olub, onda fəal iştirak edir.

İfadələrin yerində yoxlanılması digər istintaq hərəkətləri ilə oxşar cəhətləri olsa da fərqli cəhətləri daha çoxdur.

Hadisə yerinə baxışdan fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, baxış zamanı müstəntiq müşahidə etdiklərini protokolda qeyd edir, amma ifadələrin yerində yoxlanılmasında əsasən dindirilən şəxsin ifadələri və göstərdikləri protokolda qeyd olunur.

İstintaq ekspertimentindən fərqi ondan ibarətdir ki, ifadələrin yerində yoxlanılması hadisə yerində, yaxud hadisənin baş verməsinin güman edildiyi yerdə aparılır, amma eksperimentin aparılması yeri isə işin konkret hallarından asılı olaraq müstəntiq özü müəyyən edir. Belə ki, eksperiment hadisə baş verən yerdə və ya başqa yerdə aparıla bilər.

Digər tərəfdən isə istintaq eksperimentinin bütün hallarda müəyyən şəraitdə aparılması zəruridir, bu qaydanın gözlənilməsi, eksperimentin sübut əhəmiyyətini azaldır. İfadələrin yerində yoxlanılması isə istənilən vaxt, hər cür hava şəraitində həyata keçirilə bilər.

Dindirmə istintaq hərəkəti zamanı şəxs müəyyən məlumatları ifadə edir, lakin ifadələrin yerində yoxlanılmasında əxs həm ifadə verir, həm də onları göstərir və nümayiş etdirir.

Axtarış müstəntiqin vəsatəti, prokurorun təqdimatı və məhkəmənin qərarı ilə aparılır, ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi üçün isə müstəntiqin vəsatəti və prokurorun təqdimatı, məhkəmənin qərarı tələb olunmur.

Axtarış zamanı müstəntiq onu maraqlandıran predmetləri özü axtarır, bəzi hallarda isə harada gizlədilə bmləcəyini güman edir.

İfadələrin yerində yoxlanılmasında isə dindirilmiş şəxs axtarılan predmetlərin və ya sahənin aşkar edilməsində özü fəal iştirak edir.

İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti bilavasitə hadisə yerinin həqiqi vəziyyətinin müəyyən edilməsinə, istintaq və axtarış fərziyyələrinin yoxlanılmasına, cinayətin səbəb və şəraitinin müəyyən edilməsinə kömək göstərir.

Bəzən müxtəlif səbəblərdən hadisə yerinin vəziyyəti müstəntiq hadisə yerinin baxışını həyata keçirənədək tam və ya qismən dəyişir. İstintaq prosesində isə hadisə zamanı real şəraitin müəyyən edilməsi zərurəti meydana çıxır. Dindirilən şəxslərin ifadələrində təsvir edilən hadisə yeri, eləcədə ayrı-ayrı obyektlər haqqında onların əvvəlcədən məlumatlarının olub-olmamasını müəyyən etmək üçün ifadələrin yerində yoxlanılması həyata keçirilir.

Bəzən dindirilən şəxs ayrı-ayrı obyektlərin adlarını və ünvanlarını, yerləşmə xüsusiyyətlərini dəqiq bilmir, lakin cinayət yerinə necə getməsi, öz hərəkətlərinin xarakteri barədə danışır, bunların isə müəyyən edilməsinin istintaq üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Dindirilən şəxsin öz hərəkətlərini nümayiş etdirməsi cinayəti törədən halları aydınlaşdırmağa köməklik göstərir. Bu isə gələcəkdə həmin hərəkətlərin qarşısının alınması üçün tədbirlərgörməyə imkan verir.

İfadələrin yerində yoxlanılması digər istintaq hərəkətləri kimi fərziyyələrin yoxlanılmasına da xidmət edir. Əsasən cinayətkarın cinayətə və ya onun ayrı-ayrı hallarına aidiyyətinə dair irəli sürülmüş fərziyyələrin yoxlanılması üçün bu istintaq hərəkəti daha çox səmərə verir.

İfadələrin yerində yoxlanılması aşağıdakı vəzifələri həll edir:

1. Müstəntiqə məlum olmayan bir və ya bir-neçə hadisə yerlərini aşkar etmək.

Bəzi hallarda dindirilən şəxs cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən hadisənin baş verdiyi yeri və ya onun ayrı-ayrı hallarının təsvir edilməsinə çətinlik çəkir və müstəntiq də həmin yeri müstəqil şəkildə aşkar edə bilmir. Belə hallarda dindirilən şəxslə ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətini keçirərək buna nail olur.

2. Cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən və əvvəllər istintaq prosesində müəyyən edilməsi mümkün olmayan cinayət törətmiş şəxsin hadisə yerinə gəlmə - getmə yollarını müəyyənləşdirmək.

Belə bir hal çox vaxt şəxs tərəfindən hadisənin baş verdiyi yerin dəqiq harada yerləşməsinə, küçələrin adlarının bilməməsi səbəbindən meydana çıxır.

3. İstintaqa məlum olmayan və şəxsin verdiyi ifadələr əsasında yerləşdiyi yerin dəqiqləşdirilməsi qeyri-mümkün olan cinayət izlərinin və maddi sübutların aşkar edilməsi.

4. İstintaqa məlum olmayan və dindirilən şəxslərin ifadələrində barəsində heç bir məlumat verilməyən yeni maddi sübutların aşkar edilməsi.

5. Əvvəllər istintaqa məlum olmayan zərərçəkmiş şəxslərin aşkar edilməsi.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bəzi hallarda müəyyən səbəblər üzündən zərərçəkmiş ona qarşı törədilmiş cinayət hadisəsi barədə hüquq-mühafizə orqanlarına xəbər vermir.

Belə hallarda təqsirləndirilən şəxs öz ifadəsində istintaqa hələ məlum olmayan cinayət hadisəsi barədə xəbər verir. Bu məqsədlə müstəntq cinayət hadisəsinin baş verdiyi yeri təqsirləndirilən şəxsin ifadələrinin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti vasitəsilə müəyyən edir və həmin yerdə yaşadıkları və ya obyektin məxsus olduğu şəxsi fakt üzrə dindirir. Dindirmə zamanı müstəntiq həmin şəxslərə qarşı həqiqətən cinayətin törədilməsini, onun nə vaxt və harada baş verməsini müəyyənləşdirir.

6. Əvvəllər istintaqa məlum olmayan şahidlərin müəyyən edilməsi.

Əvvəllər müstəntiqə məlum olmayan yerə ifadələrin yoxlanılması məqsədi ilə gəldikdə bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. İlk növbədə müstəntiq hadisə yerinin ümumi şəraiti ilə tanış olur, ətrafda yerləşən yaşayış və qeyri-yaşayış binaları, başqa obyektlər barədə təsəvvür əldə edir. Bu isə həmin obyektlərdə cinayət hadisəsi barədə müəyyən məlumata malik şahidlərin müəyyən edilməsi üçün şərait yaradır.

7. Digər şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin müəyyən edilməsi.

Əgər dindirilən şəxs cinayətin digər iştirakçıları haqqında məlumat verirsə, lakin həmin iştirakçılar haqqında məlumatlar istintaq orqanlarına məlum deyilsə, onların mövcud olduğu və yaşayış yerlərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti keçirilir.

8. Şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin başqa cinayətə aiddiyyatının yoxlanılması.

Təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs haqda cinayətin törədilməsi barədə məlumat verirsə, onda müstəntiq ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti vasitəsilə təqsirləndirilən şəxsin baş vermiş cinayətə, onun ayrı-ayrı hallarına aidiyyətini müəyyənləşdirir və alınmış məlumatları cinayət işi üzrə yığılmış başqa məlumatlarla müqayisə edir.

9. Cinayətin törədilməsinə kömək göstərən səbəb və şəraitin müəyyən edilməsi.

Bəzən dindirilən şəxs iş üzrə müəyyən edilməsi əhəmiyyət kəsb edən ayrı-ayrı obyektlərin dəqiq ünvanını, adlarını, xüsusiyyətlərini və yerləməsinə, onun obyektə daxil olma və çıxma marşrutlarını, həmin obyektə baş vermiş cinayət hadisəsinin halları barədə məlumatları ifadə etməkdə çətinlik çəkdiyinə görə, ifadələrin yerində yoxlanılmasının keçirilməsi daha yaxşı səmərə verir.

10. Müstəntiqə məlum olmayan və digər üsullarla müəyyən edilməsi mümkün olmayan dindirilən şəxsin cinayət hadisəsi ilə bağlı ayrı-ayrı hallarının müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi.

11. Cinayət hadisəsinin baş verdiyi anda hadisə yerinin real şəraitinin müəyyən edilməsi.

Bəzi hallarda müxtəlif səbəblər üzündən müstəntiqin hadisə yerinə gələnədək, hadisə yeri tam və ya qismən dəyişikliyə məruz qalır. Məsələn: ölüm hadisəsi baş verdikdən sonra mənzildə ayrı-ayrı predmetlər yığışdırılır, müxtəlif izlər məhv edilir, orada olan mebellərin əvvəlki yeri dəyişdirilir. Analoji dəyişikliklər yol nəqliyyat hadisəsinin baş verdiyi yerdə də ola bilər. Bəzi hallarda müstəntiq hadisə yerində ona qədər baş vermiş dəyişikliklərin olmasını bilmədən baxışı həyata keçirir.

Əgər hadisə ilə əlaqədar şəxslərin dindirilməsi prosesində hadisə yerinin və ya onun ayrı-ayrı şəraitlərinin baxışa qədər müəyyən dəyişikliyə məruz qalması faktı müəyyən edilərsə onda müstəntiq həmin şəxslərin iştirakı ilə hadisə yerinin cinayətin baş verdiyi anda olan şəraiti bərpa etmək məqsədi ilə ifadələrin yerində yoxlanılması hərəkətini keçirir. Bu da öz növbəsində hadisənin baş verməsinin real mexanizmini və ayrı-ayrı şəxslərin hərəkətlərinin ardıcılığını, həmçinin istintaqda zəruri əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

12. Dindirilən şəxsin və ya şəxslərin ifadələrində təsəvvür etdikləri ayrı-ayrı obyektlər və ya marşrutlar haqqında hansı dərəcədə məlumata malik olduqlarını müəyyən etmək.

13. Bilavasitə cinayət hadisəsinin müşahidəçiləri olan dindirilmiş şəxslərin hadisənin ayrı-ayrı halaları və cinayəti törətmiş şəxslərin hərəkətləri barədə hansı dərəcədə məlumata malik olduqlarını öyrənmək.

Belə hallarda müstəntiq şəxs tərəfindən dindirmə zamanı verilmiş ifadəsindəki məlumatlarla onun ifadələrinin yerində yoxlanılması nəticəsində alınmış məlumatlarla müqayisə edərək verilmiş ifadələrin yalnız və düz olmasına real şəkildə əmin olur. Bu isə öz növbəsində həmin ifadələrin sübut kimi qəbul edilməsi, həmçinin yalan ifadə vermiş şəxslərin ifşa edilməsi üçün şərait yaradır.

14. İstintaq və axtarış fəaliyyətlərinin yoxlanılması.

15. İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin iştirakçıları.

Müstəntiq bu istintaq hərəkətinin keçirilməsi barədə qərarı qəbul edir. Bu barədə xüsusi qərarın çıxarılması tələb olunmur.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260.3-cü maddəsində qeyd olunur: «Zəruri hallarda ifadələrin yerində yoxlanılmasında müstəntiqin dəvəti ilə, həmçinin tərcüməçi, mütəxəssis, ifadəsi yoxlanılan cinayət prosesi iştirakçısının qanuni nümayəndəsi, habelə müəllim, həkim və digər şəxslər iştirak edirlər».

Mütəxəssisin ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin gedişatında müstəntiq tərəfindən dəvət olunması qanunla tənzimlənir.

Bu zaman mütəxəssisin qarşıda duran məsələnin həllində müəyyən səlahiyyətlərə malik olmasını müstəntiq aydınlaşdırmalıdır. Müstəntiq ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətini keçirməzdən əvvəl mütəxəssisə onun hüquq və vəzifələrini izah edir.

Tərcüməçi isə ifadələrin yerində yoxlanılan şəxs istintaqın aparıldığı dili bilmirsə dəvət olunur. Bu zaman müstəntiq tərcüməçini bilə-bilə yalan

tərcüməyə görə cinayət məsuliyyəti daşması barədə xəbərdarlıq edir, həmçinin onun qanunla müəyyən edilməsi hüquq və vəzifələrini izah edir.

İfadələrin yerində yoxlanılması prosesində müəllim də iştirak edə bilər. Bu istintaq hərəkəti 14 yaşına çatmamış şəxsin iştirakı ilə aparılarsa müəllimin iştirakı hökməndir, 14 yaşından 16 yaşınadək isə müstəntiqin mülahizəsinə əsasən dəvət olunur. Bundan başqa ifadələrin yerində yoxlanılması prosesində müstəntiq şəxsin qanuni nümayəndəsini və yaxın qohumlarını da dəvət edə bilər.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260.2-ci maddəsində qeyd olunur ki, təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxsin ifadələrinin yerində yoxlanılmasında, həmçinin onların müdafiəçisi iştirak etmək hüququna malikdir. Bu istintaq hərəkətinin aparılması barədə müstəntiq tərəfindən əvvəlcədən xəbərdar edilmiş müdafiəçi ifadələrin yerində yoxlanılmasında iştirak etmək arzusunu bildirdikdə, müstəntiq bu hüququnu təmin etməlidir.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının iştirakçıları, şahid, zərərçəkmiş, şübhəli şəxs olur, hansı ki, ifadələri bilavasitə yoxlanılır.

İfadələrin yerində yoxlanılmasından əvvəl şahid və ya zərərçəkmiş şəxs bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti daşması barədə xəbərdarlıq edilir.

Yuxarıda göstərilən şəxslərin ifadələrinin yerində yoxlanılmasından əvvəl müstəntiq onlara keçirilən istintaq hərəkətinin məqsədini, vəzifələrinin keçirilmə ardıcılığını dəqiq izah edir və hər bir iştirakçı tərəfindən bunun başa düşülməsinə əmin olur.

İfadələrin yerində yoxlanılmasına hazırlıq və keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin həyata keçirilməzdən əvvəl müstəntiq şəxslərin ifadələrini, işdə olan digər materialları, başvermiş cinayətlə əlaqədar olaraq əməliyyat tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş məlumatları ətraflı öyrənir.

Müstəntiq bu istintaq hərəkətini həyata keçirdiyi zaman hansı məsələlərin və hansı ardıcılıqla yoxlamanın və tədqiq etməyin zəruriliyini, hadisə yerinə necə yaxınlaşmağı, bəzi obyektlərin və izlərin yerləşdiyi yerin şəraitini mümkün dərəcədə aydınlaşdırmalıdır. Bununla yanaşı bəzi təşkilati məsələlər də fikir verilməlidir.

İfadələrin yerində yoxlanılması zamanı ilkin hazırlıq hərəkətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti aşağıdakılardan ibarətdir:
2. Zəruri elmi-texniki vasitələrin, yardımçı alətlərin və materialların seçilməsi və hazırlanması.
3. İstintaq hərəkətinin keyfiyyətli aparılması iştirakçıların dairəsinin müəyyən edilməsi və onların təlimatlandırılması.
4. Zəruri hallarda istintaq iştirakçılarının nəqliyyat vasitəsilə təmin edilməsi.

İfadələrin yerində yoxlanılması düzgün aparılmalıdır. Lakin bu istintaq hərəkətinin müvəffəqiyyətlə aparılması üçün bəzi hallarda bütün məsələlərin tam aydınlaşdırılması üçün yerli şərait nəzərə alınır və aparılması vaxtı hətta dəqiqliklə müəyyən edilir. Məsələn: əgər ifadələrin yoxlanılması istehsalat prosesinin getdiyi və əhalinin çox olduğu yerdə, yaxud nəqliyyat vasitələrinin hərəkət etdiyi yerdə aparılırsa, onda dəzgahların, müəyyən mexanizmlərin, nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti, istintaq hərəkəti iştirakçılarının həyatı üçün təhlükə törədə bilər, çoxlu adamların yığılması isə dindirilən şəxsə psixoloji müəyyən təsir göstərə bilər.

Məhz bu cəhətdən bu istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi üçün elə bir vaxt seçmək lazımdır ki, bu maneələr aradan qaldırılsın. Məsələn: sexdə fasilə vaxtı, iş vaxtından sonra, küçədə səhər tezdən və yaxud axşam nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların hərəkətlərinin xeyli azaldığı vaxt və s.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının nəticələrindən və onun xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bu istintaq hərəkətini həyata keçirən şəxs zəruri elmi-texniki vasitələri (fotoapparatlar, videokamera, maqnitafon, ölçü cihazları, izlərlə işləmək üçün vasitələr) əvvəlcədən seçməli və onların iş üçün yararlı olub-olmamasını yoxlamalıdır.

İşin halından asılı olaraq, bəzi hallarda metal axtaran, meyit axtaran cihazlardan, normativ ultrabənövşəyi lampadan, həm də müxtəlif şəraitdə maneələrin dəf edilməsi üçün müxtəlif alətlərdən və yardımçı qurğulardan və qablaşdırmaq üçün materiallardan da istifadə oluna bilər.

Bildiyimiz kimi ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin keyfiyyətli həyata keçirilməsi üçün müxtəlif şəxslər iştirak edə bilərlər. Əgər bu istintaq hərəkətinin həbsdə olan şəxsin iştirakı ilə aparılacaqsə, onda ilk növbədə onun mühafizəsini təmin etmək lazımdır (qaçmaması, cinayət iştirakçıları ilə görüşməməsi və onlara müəyyən məlumat verməməsi, və i. a.

Başqa istintaq hərəkətlərində olduğu kimi ifadələrin yerində yoxlanılmasının planı tərtib edilir. Planda aşağıdakıların müəyyən edilməsi məqsəduyğundur:

- yoxlamanın məqsədi və yoxlama nəticəsində hansı araşdırılacaq məsələnin dairəsi;
- yoxlamanın yeri və vaxtı;
- istintaq hərəkətinin iştirakçıları və onların hər birinin vəzifəsi;
- yoxlamanın mərhələləri, keçirilmə ardıcılığı;
- yoxlama yerinə getmə marşrutu, həmin yoxlamayı həyata keçirməsi mərhələsində istifadə olunacaq foto və video aparatlarından istifadə olunması;
- yoxlama iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- istintaq hərəkətinin rəsmiləşdirilməsi izlərin və başqa maddi sübutların qablaşdırılması;
- hər-hansı obyektlərin axtarışı və götürülməsi üçün istifadə olunacaq elmi-texniki vasitələrin müəyyən edilməsi.

Müstəntiq ilkin hazırlıq hərəkətlərini həyata keçirdikdən sonra iştirakçıları təlimatlandırır. İfadələrin yerində yoxlanılmasının vaxtını və onların harada toplanacağılarını müəyyən edir.

Əgər təqsirləndirilən şəxs həbsdədirsə, onda onun gətirilməsini təmin edir.

Təyin edilmiş vaxtda müstəntiq iştirakçıların hamısının gəlib-gəlməməsini, istifadə ediləcək texniki vasitələrin yararlı olub-olmamasını, yoxlayır. Bu hərəkətləri həyata keçirdikdən sonra müstəntiqbütün iştirakçıları bir yere yığır və aparılan istintaq hərəkətinin məqsədini onlara izah edir. Onlar hansı ardıcılıqla hərəkət edəcəklərini başa salır.

Bundan başqa onlar müxtəlif hərəkətlərin müəyyən ardıcılıqla aparılmasını və müəyyən nəticələrin alınmasını yadda saxlamalı və istintaq hərəkəti başa çatandan sonra gördüklərini protokolda öz imzaları ilə təsdiq etməlidirlər. İfadələrin yerində yoxlanılması zamanı ifadəsi yoxlanılan şəxsə dindirmə zamanı haqqında danışdığı yerin, izin, obyektlərin harada yerləşdiyini göstərməsi izah edilir. Əgər ifadələrin yerində yoxlanılması zərərçəkmiş, şahidin ifadələrinə əsasən aparılacaqsa, belə olan həmin şəxslər Azərbaycan Respublikası CM-nin 297-ci maddəsinə əsasən bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə məsuliyyət barədə xəbərdarlıq edilir və bu barədə protokolda müvafiq qeydlər aparılır.

Həmin şəxslər istintaqı maraqlandıran obyektlər haqqında müstəntiqə sərbəst izahatlar verir və iş üçün əhəmiyyəti olan obyektlər yaxınlaşarkən müstəntiqin fikrini həmin obyektlərə yönəldirlər. Bu hal isə həmin yerin xüsusiyyətlərini daha ətraflı öyrənməyə, lazımı hallarda isə zəruri əşyaların fotosəklini çəkməyə və video çəkilişini həyata keçirməyə imkan verir. Həmin şəxslər bu və ya digər izlərin aşkar olunması, maddi sübutların götürülməsi və qeydə alınması ilə əlaqədar məsləhətlər verirlər.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının taktiki xüsusiyyətləri.

Bildiyimiz kimi istintaq təcrübəsində hər bir istintaq hərəkətinin özünəməxsus taktiki xüsusiyyətləri vardır. Bu baxımdan ifadələrin yerində yoxlanılması aşağıdakı qaydada aparılır.

Müstəntiq əvvəlcədən ifadəsi alınmış şəxsi təklif edir ki, haqqında ifadə verdiyi yeri göstərsin və orada baş vermiş hadisə barəsində izahat versin. Bu istintaq hərəkətini yerinə yetirən zaman dindirilmiş şəxsin ifadəsinə əsasən onun hərəkətlərinin və göstərişlərinin müstəntiqilliyi prinsipi təmin edilməlidir. Bu hərəkətlərin düzgün alınması üçün müstəntiq bütün lazımi şərtlərə əməl etməlidir. Bundan sonra dindirilən şəxs istintaqı maraqlandıran yerə doğru hərəkət edir.

İstintaqı maraqlandıran yerə doğru hərəkət başlanan andan nə müstəntiq, nə də ki, digər iştirakçılar dindirilmiş şəxsin hərəkətlərinə qarışmamalı, hansı səmtə hərəkət etməklə əlaqədar olaraq ona göstəriş verməməlidir. Əks halda bu istintaq hərəkətinin nəticələrinin doğruluğuna şübhə yaranar və dindirilmiş şəxs məhkəmə prosesində elan edə bilər ki, bu və ya digər obyektlərə müstəntiqin və ya ifadənin yerində

yoxlanılmasının digər iştirakçılarının göstərişi ilə yaxşılaşmış və həmin obyektlər haqqında izahatlar vermişdir. Belə olan halda bu istintaq hərəkəti məhkəmə prosesində öz sübut əhəmiyyətini itirir.

Bizə məlumdur ki, dindirmə zamanı müstəntiq ifadə verən şəxsin psixi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır, lakin yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, məhz ifadənin yerində yoxlanılması zamanı da, müstəntiq ifadəsi yoxlanılan şəxsin psixoloji xüsusiyyətlərində nəzərə alınmalıdır. Belə ki, topoqrafik parametrlərin qavranılması tək-cə obyektiv amillərdən deyil, subyektiv amillərdən (məsələn: ifadəsi yoxlanan şəxsin görmə, eşitmə orqanlarının qüsurlu olması, hadisəyə biganə münasibət bəsləməsi) çox asılıdır.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, şəxsin topoqrafik təsəvvürləri müxtəlif cür inkişaf edir. Məhz elə bu cəhətdən hər bir hadisəni onu dərk etdiyi kimi qəbul edir. Məsələn kənddə yaşayanlar, meşə təsərrüfatında işləyənlər, geoloqlar, ovçular bir qayda olaraq daha yüksək seçiciliklə yerli şəraitləri qavramaq qabiliyyətinə malikdirlər. Təbiidir ki, həmin şəxslərin konkret yer haqqında verdikləri ifadələr daha dolğun və tam olacaqdır.

Əgər lazım gələrsə istintaq hərəkətinin keçirilməsi zamanı lazımı yerlərdə piyada getmək məqsəduyğundur.

Əvvəlcə irəlidə ifadəsi yoxlanılan şəxs, onun ardınca hal şahidləri, müstəntiq və ifadənin yerində yoxlanılmasının digər iştirakçıları getməlidirlər. Bunların həyata keçirilməsi üçün müstəntiq elə təşkil etməlidir ki, dindirilən şəxs həmin yerə hadisə baş verməmişdən qabaq getdiyi yolla getsin və hadisə baş verdikdən sonra qayıtdığı yolla da qayıtsın. Bu hərəkətin belə bir ardıcılıqla təşkil edilməsində məqsəd ondan ibarətdir ki, ifadəsi yoxlanılan şəxsin assosiasiyalarının canlanması prosesi güclənir, onun yaddaşı aktivləşir. Bu cəhətdən dindirilən şəxsin ifadəsinin yerində yoxlanılması zamanı verdiyi izahat müstəntiqin kabinetində verdiyi ifadədən daha dolğun olur.

İfadələrin yerində yoxlanılması yerinə nəqliyyat vasitəsi ilə gedərkən, sürücüyə hansı istiqamətdə getməyi, nə vaxt dönməyi və avtomasını harada saxlamağı ifadəsi yoxlanılan şəxs deməlidir. Əgər bu zaman müstəntiqi maraqlandıran suallar meydana çıxarsa, onda müstəntiq müvafiq yerlərdə avtomasını dayandırır və onu maraqlandıran halları aydınlaşdırır.

Hadisə yerinə gəldikdən sonra elə şərait yaratmaq lazımdır ki, dindirilən şəxs həmin şəraitə uyğunlaşib baş vermiş hadisənin ayrı-ayrı elementlərini yadına salsın və lazımı obyektlərin harada yerləşməsi barədə dəqiq məlumat verə bilsin.

Əgər ifadənin yerində yoxlanılması bir çox səbəblər üzündən bir-neçə dəfə həyata keçirilsə, hər dəfə həmin yerin vəziyyətində dəyişiklik edilib-edilməməsini aydınlaşdırmaq lazımdır. Bu cəhətdən dindirilən şəxsdən hadisə yerində dəyişiklik olub-olmaması barədə soruşulur və dəyişikliyin məhz nədən ibarət olması aydınlaşdırılır. Əgər müəyyən dəyişiklik varsa və istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsində müəyyən əhəmiyyət kəsb edirsə

mövcud şərait protokolda qeyd edilməlidir və bundan sonra dindirilən şəxsə hadisə zamanı ayrı-ayrı obyektlərin vəziyyətini bərpa etmək təklif olunur. İlkin vəziyyətin fotosəkli çəkilir və protokolda bu barədə lazımi qeydlər aparılır.

Bu hərəkətləri həyata keçirdikdən sonra müstəntiq hadisə yerinə baxış protokolu ilə tutuşdurur. Hadisə yerinə baxış zamanı bu və ya digər hallar səthi əks olunubsa, ona ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı göstərilən hallar təkcə ətraflı təsdiq edilməli və ifadələrin yerində yoxlanılması protokolunda ətraflı təsvir olunmalıdır.

Törədilmiş cinayətdən asılı olaraq iş üzrə bir-neçə təqsirləndirilən şəxs və ya şahid varsa və onların ifadələrinin yerində yoxlanılması zərurəti yaranıbsa, onda bu istintaq hərəkəti onların hər biri ilə ayrı-ayrılıqda aparılmalıdır. Dindirilmiş şəxsin onun göstərdiyi obyektlər üzrə müxtəlif faktiki hallarla bərabər, göstərmədiyi digər hallara da fikir verilməlidir. Müstəntiq istintaq hərəkəti zamanı dindirilən şəxsə axıradək qulaq asmalı, sözünü kəsməməli və irad tutmamalıdır. Unutmaq olmaz ki, dindirilən şəxsin ifadələri yoxlanılarkən o təkcə aktiv fəaliyyət göstərmir, həm də gərgin psixoloji hiss keçirir. Ona görə də bu istintaq hərəkətinin həyata keçirilən zaman «sərbəst danışmaq» taktiki üsuluna ciddi riayət olunması məqsədə müvafiqdir.

İstintaq təcrübəsində elə hallara rast gəlinir ki, dindirilən şəxsin ifadəsi real şəraitdə və həmin yerdə verdiyi izahatlara uyğun gəlmir. Belə hallara rast gəldikdə müstəntiq dindirilən şəxsin diqqətini buna yönəltməli və bu uyğunsuzluqların səbəbini aydınlaşdırmağı təklif etməlidir. Əgər dindirilən şəxs öz ifadəsinin düzgünlüyünü inkar etmirsə, onda müstəntiq ifadələrin yerində yoxlanılmasını davam etdirməli və yaxud əksinə, dindirilən şəxs etdiyini bildirirsə ifadələrin yalan olduğunu və öz əvvəlki ifadəsindən imtina edir, onda təkrar dindirmə aparmaq və bunu müvafiq protokolda rəsmiləşdirmək lazımdır.

İfadələrin yerində yoxlanılması protokolunda isə qeyd etmək lazımdır ki, dindirilən şəxs yoxlanılan hadisənin şəraitini və yerini göstərə bilmədi və əvvəlki ifadəsindən imtina etdi.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bəzən ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı dindirilən şəxs istintaqa məlum olmayan yeni bir sahə göstərir və orada isə maddi izlər aşkar edilir. Belə hallarda müstəntiq istintaq hərəkətini dayandıraraq, həmin tərkibdə hadisə yerinə baxış istintaq hərəkətini həyata keçirməli və bu barədə protokol tərtib etməlidir. Bu hərəkətlər həyata keçirildikdən sonra isə ifadələrin yerində yoxlanılmasına davam etdirilir.

SUAL 2. İstintaq eksperimentinin anlayışı, növləri və əhəmiyyəti.

Cinayətlərin istintaqı zamanı bu və ya digər halın mümkün olub-olmamasını yoxlamaq məqsədilə istintaq eksperimenti keçirilir. İstintaq eksperimentinin nəticələrinin sübutu əhəmiyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 282-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Maddədə qeyd olunur ki, cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan təcrübə və digər tədqiqat hərəkətlərinin aparılması şərti ilə araşdırıla biləcək məlumatların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi məqsədi ilə müstəntiq istintaq eksperimenti apara bilər.

Maddənin məzmunundan görüldüyü kimi istintaq eksperimenti hadisənin baş vermə şəraitini və vəziyyətini yenidən yaratmaqdan ibarətdir. Bundan başqa maddədə bu istintaq hərəkətinin aparılmasının prosessual qaydaları da ətraflı əks etdirilmişdir.

Birincisi, istintaq eksperimenti yalnız cinayət işi başlanması haqda qərar qəbul edildikdən sonra aparılır.

İkincisi, istintaq eksperimentinin aparılması məcburi deyildir, yalnız zəruri hallarda müstəntiqin mülahizəsindən asılı olaraq aparıla bilər. Bu zaman o, sərəncamında olan bütün materialların tam, obyektiv və hərtərəfli təhlilini verməli, bu və ya digər halın başqa istintaq hərəkətləri vasitəsilə aydınlaşdırılmasının qeyri-mümkünlüyünü yəqin etdikdən sonra istintaq eksperimenti aparılması qərarına gəlməlidir.

Üçüncüsü, istintaq eksperimentinin aparılması üçün əsaslı qərar çıxarılması tələb olunur. Kriminalistik ədəbiyyatda da bu məsələyə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, bir qrup müəlliflər istintaq eksperimentinin aparılması üçün qərar çıxarılmasının zəruri olması, digər qrup müəlliflər isə qərar çıxarılmasına ehtiyac olmadığını göstərirlər.

Dördüncüsü, yoxlanılan haldan, faktdan asılı eksperimentin aparılacağı yeri müstəntiq özü müəyyən edir.

Beşincisi, bu istintaq hərəkəti iştirakçıların çoxluğu ilə xarakterizə olunur.

Altıncısı, eksperiment təcrübələrin aparılmasına o vaxt yol verilir ki, eksperiment iştirakçılarının şərəf və ləyaqəti alçaldılmasın və həmin təcrübənin aparılması onların səhhəti üçün təhlükəli olmasın.

Yeddincisi, 282-ci maddənin məzmunundan görüldüyü kimi eksperimentin nəticələri müxtəlif üsullarla rəsmiləşdirilə bilər.

İstintaq eksperimentinin aparılmasına dair kriminalistik ədəbiyyatın təhlili də göstərir ki, əksər müəlliflər bu mövqedən çıxış edirlər. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, hadisənin baş vermə şəraitinin və vəziyyətinin «yenidən yaratma» şərti qəbul edilir. Belə ki, bu və ya digər faktı, halı yenidən bərpa etmək və yenidən canlandırsa, yenidən eyni faktın, halın alınması deməkdir. Lakin dialektin materializmin tələblərindən biri də odur ki, maddi aləmdə iki eyni faktın, halın mövcudluğu mümkün deyil.

Beləliklə, istintaq eksperimenti prosessual istintaq hərəkəti olub, müstəntiq tərəfindən tədqiq edilən hadisəyə maksimum dərəcədə

yaxınlaşdırılmış, xüsusi yaradılmış şəraitdə təcrübələrin aparılmasından ibarətdir.

Hüquq ədəbiyyatında mübahisəli məsələlərdən biri də istintaq eksperimentinin məqsədi ilə əlaqədardır. Belə ki, əksər müəlliflər qeyd edirlər ki, istintaq eksperimentinin əsas məqsədi iş üzrə toplanmış sübutları yoxlamaqdan ibarətdir. Digər müəlliflər isə istintaq eksperimentinin keçirilməsinin məqsədini yeni sübutlar əldə etməkdən ibarət olduğunu göstərirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, istintaq eksperimentinin məqsədini məhz işdə olan materialları yoxlamaqla məhdudlaşdırmaq olmaz. İstintaq eksperimentinin məqsədinə aiddir: iş üzrə toplanmış sübutların yoxlanılması, istintaq fərziyyələrinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi, cinayətin baş verməsinə kömək edən səbəb və şəraitin müəyyənləşdirilməsi, yeni sübutların əldə edilməsi, iş üçün əhəmiyyəti olan məlumatların dəqiqləşdirilməsi.

İstintaq eksperimentindən iş üzrə toplanmış sübutların yoxlanılması üsulu kimi ibtidai istintaqda geniş istifadə edilir.

Sübutlar aşağıdakı üsullarla yoxlanıla bilər: işin materialları ilə müqayisə edilməsi, təqsirləndirilən şəxsin, şahidin, ifadələri təcrübə yolu ilə də yoxlanıla bilər. Bu istintaq eksperimenti vasitəsilə həyata keçirilir.

Sübutların eksperiment yolu ilə yoxlanılması konkret şəraitdə bu faktın mümkün olub-olmamasını təcrübə yolu ilə aydınlaşdırmaq deməkdir. İstintaq təcrübəsinə müraciət edək:

Bakı şəhəri, Fəhlə prospektində VAZ-2101 markalı avtomaşını idarə edən sürücü «F» zərərçəkmiş «D»-ni vurmuş, nəticədə həmin şəxs hadisə yerində keçinmişdir. Bakı şəhər prokurorluğunun müstəntiqi avtomobilin sürətini və şahid «S»-nin avtomaşınların sürətini nə dərəcədə qavramasını aydınlaşdırmaq məqsədilə istintaq eksperimenti keçirmişdir.

İstintaq eksperimenti cinayətin baş verdiyi şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılaraq cinayət yerində eyni markalı avtomaşından istifadə edilməsilə keçirilmişdir.

Eksperiment nəticəsində avtomobilin sürəti müəyyənləşdirilmiş və sürücü «F»-nin təqsirliyi barədə sübutlar əldə edilmişdir.

İstintaq eksperimentinin əsas məqsədlərindən biri də istintaq fərziyyələrinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsidir. İstintaq eksperimentinin bu məqsədini R.S.Belkin və digər müəlliflər irəli sürürlər.

N.İ.Tinovskaya haqlı olaraq yazır ki, fərziyyələrin hər bir halda həmişə sübutların yoxlanılmasına gətirib çıxarır ona görə də fərziyyələrin yoxlanılması istintaq eksperimentinin müstəqil məqsədi kimi ayırmaq düzgün deyildir.

N.İ.Tinovskaya fikrini bununla izah edir ki, bu istintaq hərəkətinin məqsədi sübutların toplanması və yoxlanılmasından ibarət olduğu üçün həm də fərziyələrin yoxlanılması vasitəsidir.

İstintaq eksperimenti habelə sübutlar əldə edilməsi üçün vasitədir. Hüquq ədəbiyyatında bu barədə də müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, bəzi

müəlliflər qeyd edirlər ki, istintaq eksperimenti sübutlar əldə etmək üçün bir vasitə ola bilməz. Əlbəttə bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Çünki istintaq eksperimentinin müstəqil istintaq hərəkəti kimi əhəmiyyətini azaldır.

Cinayət prosesində istintaq hərəkətləri sübutlar əldə edilməsi vasitəsi kimi qiymətləndirilir. Ona görə də istintaq eksperimenti də sübutlar əldə edilməsində bir vasitədir və bu mənada onu digər istintaq hərəkətlərindən fərqləndirmək lazım deyil.

İstintaq eksperimenti kriminalistika elminin xüsusi bir metodu kimi cinayətkarlıqla mübarizədə bir vasitədir. İstintaq eksperimentinin aşağıdakı növləri var:

1. Eşitmək imkanını yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
2. Görmək imkanını yoxlamaq məqsədilə keçirilən eksperiment;
3. Hər-hansı hərəkət etmək imkanını yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
4. Müəyyən vaxt ərzində hər-hansı hərəkət etmək imkanını yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
5. Konkret şəxsin xüsusi və professional vərdişlərini yoxlamaq üçün keçirilən istintaq eksperimenti;
6. Hadisənin və ya onun ayrı-ayrı hallarının necə baş verməsini yoxlamaq üçün keçirilən istintaq eksperimenti.

R.S.Belkin qeyd edir ki, istintaq eksperimentinin növlərinin təsnifatı onun məqsədindən asılı olaraq verilməlidir. O, istintaq eksperimentinin aşağıdakı növlərini fərqləndirir:

1. Hər-hansı faktın, halın müşahidəsi, qavranılması, imkanının müəyyən edilməsi məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
2. Hər-hansı hərəkətin həyata keçirilməsi signalının mümkünlüyünün müəyyən edilməsi məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
3. Hər-hansı halın mümkün olub-olmasını müəyyən etmək məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
4. Müəyyən hadisənin mexanizminin detallarının müəyyən edilməsi məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
5. İstintaq prosesində aşkar edilmiş izlərin yaranma prosesini müəyyən etmək məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti.

Beləliklə, istintaq eksperimentinin növləri barədə kriminalistik ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, bu məsələyə ayrı-ayrı müəlliflər müxtəlif məqsədlərdən yanaşsalar da mahiyyət etibarilə onlar arasında elə bir ciddi fərq yoxdur. Ona görə də istintaq eksperimentinin növlərini 4 qrupa ayırmq olar:

1. Hər-hansı faktın, halın müşahidə edilməklə qavranılması imkanının mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
2. Hər-hansı hərəkətin həyata keçirilməsi imkanının mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
3. Hər-hansı halın mümkün olub-olmamasını yoxlamaq məqsədilə həyata keçirilən istintaq eksperimenti;

4. Müəyyən hadisənin mexanizminin ayrı-ayrı detallarının müəyyən edilməsi məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti.

Hər-hansı faktın, halın müşahidə edilməklə qavranılması imkanının mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti ən çox yayılmış növlərindəndir. Bu növ eksperimentə konkret şəraitdə bu və ya digər obyektləri görmək, müxtəlif səmləri eşitmək, müəyyən söhbəti qavramaq və s. aiddir.

Hər-hansı hərəkətin həyata keçirilməsi imkanının mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti zamanı müəyyən şəraitdə, müəyyən üsulla hər-hansı binaya girmə imkanı, müəyyən müddət ərzində hər-hansı predmetin müəyyən yerdən aparılması imkanı və s. aydınlaşdırır.

Sürücü «D» texniki cəhətdən saz olan VAZ-21-1 markalı avtomaşını 40-50 km sürətlə idarə edərək R.Behbudov küçəsi ilə Bakıxanov küçəsinə doğru hərəkət etdiyi zaman yolu sağdan sola keçən piyadanı görmüş və avtomaşını tormozlayaraq sağa vermişdir. Lakin buna baxmayaraq piyada iri addım ataraq keçid hissəsindən sürətlə keçmək istərkən avtomaşının qabaq sol hissəsi ilə vurulmuşdur.

Piyadanın keçdiyi yolu və həmin yolu qət etmə vaxtını müəyyən etmək məqsədilə istintaq eksperimenti keçirilmişdir. Eksperiment zamanı müəyyən edilmişdir ki, piyadanın keçdiyi yol 1,9m; qət etmə vaxtı 1,1; 1,2; 1,3 saniyədir.

Eksperiment 3 dəfə təkrar edilmiş və 1,9m məsafənin 1,1 saniyədə qət edilməsi mümkünlüyü aydınlaşdırılmışdır.

Hər-hansı halın (məsələn: hər-hansı konkret şəraitə müəyyən maddələrin özü-özünə alışı bilməsi və s.) mümkün olub-olmamasının yoxlanılması istintaq eksperimenti vasitəsilə həyata keçirilir.

Müəyyən hadisənin mexanizminin, ayrı-ayrı detalların müəyyən edilməsi məqsədilə keçirilən istintaq eksperiment zamanı hadisənin gedişi aydınlaşdırır, onun məhz hansı qaydada baş verə bilməsi yoxlanılır, başqa sözlə onun şahid, şübhəli şəxs və təqsirləndirilən şəxsin ifadəsində verildiyi kimi olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Hüquq ədəbiyyatında istintaq eksperimentinin məhkəmə və istintaq eksperimentinə bölməklə də fərqləndirirlər. S.Suxova haqlı olaraq qeyd edir ki, belə bir bölgünün heç bir əhəmiyyəti yoxdur, çünki hər iki ekspertimentin həyata keçirilməsi taktikası eynidir. Onlar arasında prinsiplial fərq yoxdur.

Daha sonra istintaq eksperimentinin aparılma ardıcılığına görə ilkin və təkrar, aparılma həcminə görə ilkin və təkrar, aparılma həcminə görə isə əsas və əlavə eksperimentə ayırırlar.

Ümumiyyətlə, eksperimentin növlərinin təsnifatını verərkən ilk növbədə onun məqsədi nəzərə alınmalıdır. Əksər kriminalistlər də bu mövqedən çıxış edirlər. Bununla əlaqədar olaraq bütün eksperimentləri iki yerə bölürlər:

1. İş üçün əhəmiyyətli olan məlumatların yoxlanılması məqsədilə keçirilən eksperiment;
2. Onların dəqiqləşdirilməsi məqsədilə keçirilən eksperiment.

İndi isə istintaq eksperimenti ilə digər istintaq hərəkətlərinin (istintaq baxışının, ifadələrin yerində yoxlanılmasının və tanınma üçün təqdim etmənin və s.) fərqi nəzərdən keçirək.

İstintaq baxışı dedikdə, iş üçün əhəmiyyətli olan obyektlərin bilavasitə aşkar edilməsi, rəsmiləşdirilməsi, eləcə də onların əlamətləri və vəziyyətlərinin öyrənilməsi başa düşülür. Öz təbiəti etibarilə baxış istintaq eksperimentinə oxşayır. Onların oxşarlığı ondan ibarətdir ki, müayinə və istintaq eksperimenti zamanı müstəntiq bilavasitə bu və ya digər obyektləri, halları qavrayır. Lakin bu istintaq hərəkətlərini bir-birindən fərqləndirən cəhətlər də vardır. Belə ki, istintaq eksperimenti gedişində biz hadisələri baxışda olduğu kimi (onun izlərinə, əkslərinə görə) yaranma, düzəlmə və dəyişmə prosesində görürük. Baxış zamanı biz təkə hadisənin nəticəsini, istintaq eksperimentində isə həm hadisəni, həm də onun nəticəsini qavrayır. Müstəntiq baxış apardığı yerdə baş vermiş hadisəni gözü ilə görmür. Eksperimentdə isə müstəntiq baş verən hadisəni, təcrübəni gözü ilə görür.

Baxış zamanı müstəntiq hadisə yerində aşkar etdiyi obyektləri olduğu vəziyyətdə tədqiq edir. Eksperimentdə isə obyektlər, hallar öz əksləri ilə eyni olmur.

Prosessual cəhətdən baxış ilə eksperimentin rəsmiləşdirilməsi çox oxşar olsa da, hər halda onlar fərqlənirlər. Belə ki, istintaq eksperimenti protokolun məzmununu aparılmış təcrübənin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi təşkil edir. İstintaq baxışı protokolunda isə baxışın hansı üsullarla aparılması göstərilir.

İstintaq eksperimenti ilə ifadələrin yerində yoxlanılması da bir-birindən fərqlənir.

İstintaq eksperimenti ilə tanınma üçün təqdim etmə zahiri cəhətdən bir-birinə çox oxşayırlar.

Bəzi halalarda hər-hansı faktın, halın müşahidə edilməsi, qavranılması imkanlarını müəyyən etmək məqsədilə keçirilən eksperiment səsə görə tanınma üçün təqdim etmə ilə qarşılaşdırılır. Lakin bunlar bir-birindən fərqlənir. Belə ki, səsə görə tanınma üçün təqdim etmə zamanı tanıyan şəxs səsə görə eyniləşdirmə aparılır. İstintaq eksperimentində isə müəyyən şəraitdə səsin eşidilib-eşidilməməsi imkanı yoxlanılır. İstintaq eksperimenti ilə ekspertizanın fərqi nəzərdən keçirək.

İstintaq eksperimenti ekspertizadan aşağıdakı əlamətlərə görə fərqlənir. Əvvəla, eksperimentin aparılması üçün xüsusi bilik tələb olunmur. Ekspertiza isə yalnız biliyə malik olan şəxs ekspert tərəfindən aparıla bilər (Azərbaycan Respublikası CPM-nin 264-cü maddəsi).

Ekspertizanın aparılması üçün mütləq müstəntiq qərar çıxarmalıdır. Eksperiment üçün isə belə bir qərarın çıxarılması tələb olunmur. Ekspertiza

bir qayda olaraq yalnız ekspert idarələrində aparılmalıdır. Eksperiment isə müstəntiqin mülahizəsindən asılı olaraq istənilən yerdə aparıla bilər.

Əgər ekspertiza zamanı təcrübələr aparılırsa, bu həmin tədqiqatın bir mərhələsini əhatə edir.

Eksperiment zamanı aparılan təcrübələri isə bu istintaq hərəkətinin əsas məzmununu təşkil edir. Eksperimentin nəticələri protokolda əks etdirilir və təcrübənin aparılması prosesi müvafiq ardıcılıqla əks edilsə də onun nəticələri müstəntiq tərəfindən qiymətləndirilmir. Ekspert tədqiqatının nəticələri isə ekspert rəyində əks etdirilir və bu zaman tədqiqatın bütün mərhələləri və onun nəticələri təsvir olunur. Həmçinin müəyyən edilmiş faktların elmi izahı verilir. Başqa sözlə, ekspert apardığı tədqiqatın nəticələrini bütün hallarda qiymətləndirməlidir.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 262.3-cü maddəsində qeyd olunur ki, müstəntiqin dəvəti ilə istintaq eksperimentinin aparılmasına mütəxəssis, müəllim, həkim və digər şəxslər iştirak edirlər.

Bəzi istintaq eksperimentinin keçirilməsi üçün müstəntiq tərəfindən mütəxəssis də dəvət edilə bilər. Bu zaman onun əsas vəzifəsi bir mütəxəssis kimi müstəntiqə bu və ya digər məsələyə dair məsləhət verməkdən ibarətdir.

İstintaq eksperimentinin təşkilatçısı və rəhbəri müstəntiqdir. O, eksperimentlə əlaqədar bütün hazırlıq hərəkətlərini həyata keçirir, təcrübənin həyata keçirilməsini planlaşdırır və nəhayət, müstəntiq öz eksperimentinin nəticələrinin müşahidəçisi olur.

Müstəntiq eksperimentdə iştirak edəcək mütəxəssislərin sayını və ixtisasını eləcə də istintaq eksperimentinin digər iştirakçılarının dairəsini müəyyənləşdirir.

Bəzi mürəkkəb hallarda istintaq eksperimentinin keçirilməsi zamanı prokuror da iştirak edə bilər. Prokuror istintaq eksperimentinin keçirilməsi ilə əlaqədar göstərişlər verə, eksperimenti özü apara, təkrar eksperiment keçirilərkən bir müstəntiqi digəri ilə əvəz edə bilər.

Mütəxəssis müstəntiqə təcrübənin hazırlanmasında zəruri materialların seçilməsində, təcrübənin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsində və s. kömək edir.

İstintaq eksperimentində şahidlər – hadisəni gözü ilə görənlər və zərərçəkmiş şəxslər də iştirak edə bilərlər. Onlar hadisənin şəraitini düzgün bərpa etmək üçün müstəntiqə kömək edirlər.

Bunun üçün təcrübənin ayrıca detalları başqa məlumatlarla kifayətlənmək məqsədə müvafiqdir. Məsələn: eşitmək imkanını aydınlaşdırmaq üçün zəruri deyildir ki, eksperiment iştirakçıları hansı sözü eşidəcəklərini və nə vaxt eşidəcəklərini əvvəlcədən bilsinlər. Hər hansı hərəkətin edilməsinin mümkünlüyünü yoxlayarkən iştirakçının həmin şəraitə uyğunlaşmasına nail olmaq lazımdır. Bu bir-neçə yoxlayıcı hərəkətlərin yerinə yetirilməsi ilə həyata keçirilir ki, bu zaman həmin şəxs şəraitlə tanışlıq və daxildən eksperimentə hazır olmaq imkanı qazanır.

Müəyyən şəraitdən asılı olaraq təcrübənin keçirilməsi zamanı insanın imkanları azala bilər və yaxud əksinə (məsələn: qorxunun, peşmançılığın və s. təsiri nəticəsində). Ona görə də istintaq eksperimentinin nəticələrini qiymətləndirərkən çox ehtiyatlı olmaq və ona təsir edə biləcək şəraiti nəzərə almaq lazımdır.

İstintaq eksperimentinə hazırlıq və keçirilməsinin taktiki üsulları.

İstintaq eksperimentinin müvəffəqiyyəti istintaq eksperimentinə hazırlıqdan çox asılıdır. İstintaq eksperimentinə hazırlıq hərəkətlərini iki mərhələyə ayırmaq olar:

- A. Eksperiment keçiriləcək yerə getməmişdən əvvəl görülən hazırlıq hərəkətləri;
- B. Eksperiment keçiriləcək yerə gələndən sonra görülən hazırlıq hərəkətləri.

Eksperiment keçiriləcək yerə gəlməmişdən əvvəl görülən tədbirlərə aşağıdakılar aiddir:

1. Təcrübənin keçirilməsinin məzmunu və üsulunun müəyyən edilməsi.
Mahiyyət etibarilə bu eksperimentin planlaşdırılmasıdır. Müstəntiq təcrübənin bütün mümkün olan variantlarını, onların hər birinin məqsədini və ardıcılığını nəzərə almalıdır.
2. İstintaq eksperimentinin vaxtının müəyyən edilməsi.
Bu zaman aşağıdakı məsələlər həll edilir, istintaqın hansı mərhələsində, günün hansı vaxtında (səhər, günorta, axşam) eksperimentin keçirilməsi məqsədə müvafiqdir.
Müstəntiq eksperimenti cinayətin baş verdiyi vaxtda keçirməlidir.
3. İstintaq eksperimenti keçiriləcək yerin müəyyən edilməsi.
Bu zaman təcrübənin laboratoriyada, yaxud hər-hansı başqa yerdə (binada, sahədə vəs.) keçirilməsi məsələsi həll edilir.
4. Eksperiment iştirakçılarının dairəsinin və onların iştirakının təmin edilməsi.
5. Eksperiment keçirilən zaman zəruri olan maddi sübutların və ya onları əvəz edəcək əşyaların hazırlanması.
6. İstifadə ediləcək elmi-texniki vasitələrin sazılığının, yoxlanılması və nəqliyyat vasitələrinin hazırlanması.

İstintaq eksperimentinin keçirilməsi zamanı foto-video çəkilişdən geniş istifadə edilməlidir. Onun köməyiylə eksperimentin ümumi görünüşü və ayrı-ayrı mərhələləri və s. əks etdirilir.

Foto aparatdan başqa müstəntiqin istifadəsində plan və sxem tərtib etmək üçün ölçücü alətlər də olmalıdır. Bundan başqa optik cihazlar da tələb oluna bilər. Məsələn: binokl, güzgü, işıqlandırıcı qurğular, küləyin istiqamətini və gücünü müəyyən edən cihaz və s.

Eksperiment keçiriləcək yerə gələndən sonra müstəntiq eksperimentə başlamazdan əvvəl aşağıdakıları aydınlaşdırmalıdır:

Şəraitin dəyişib-dəyişməməsi;

Eksperiment iştirakçıları arasında signal və əlaqə.

Bundan savayı:

1. İştirakçıları dəvət edir (əgər onlar gəlməyibsə);
2. Eksperiment iştirakçılarını təlimatlandırır.

Eksperiment iştirakçılarının təlimatlandırılması məsələsinə xüsusilə fikir vermək lazımdır. Eksperiment iştirakçılarının hər biri dəqiq bilməlidir ki, təcrübə keçirilən zaman onlar harada olmalıdırlar.

3. Müstəntiq eksperiment keçirilən yerə kənar şəxslərin gəlməməsi üçün onun mühafizəsini təşkil edir.

Eksperiment iştirakçılarının, hal şahidlərini, zərərçəkmişləri və eksperimentin digər iştirakçılarını eksperimentin məzmunu və nəticələrinin yayılması barədə xəbərdar edir.

Bütün hazırlıq hərəkətləri öz əksini istintaq eksperimenti planında tapmalıdır.

İştirakçıları çox olan və müxtəlif təcrübələr keçirilməsi nəzərdə tutulan mürəkkəb eksperimentlərin planlarının yazılı surətdə tərtib edilməsi daha məqsədə müvafiqdir.

İstintaq eksperimentinin növündən, məzmunundan, mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq onun həyata keçirilməsinin ümumi taktiki şərtləri vardır. Bütün hallarda həmin şərtlər CPM-nin tələblərinə cavab verməlidir.

İstintaq eksperimenti zamanı cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı halları modelləşdirilir, şərait yenidən düzəldilir. Bəzən isə cinayət alətlərindən və yaxud onları əvəz edən əşyaların istifadə edilir. Ona görə də istintaq eksperimentinin keçirilməsi zamanı eksperimentin iştirakçılarına zərər vurulması, onların qanuni hüquq və mənafelərinin pozulması təhlükəsi meydana çıxıb bilər. Bu barədə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 262-ci maddəsində qeyd edilmişdir: *«İstintaq eksperimentinin aparılmasına insanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranmadıqda, şərəf və ləyaqəti alçalmadıqda, onlara maddi zərər vurulmadıqda yol verilir»*.

Ona görə də istintaq eksperimentinin həyata keçirilməsini müstəntiq planlaşdırarkən mütləq cinayətin baş vermə şəraitini, həyata keçiriləcək təcrübə hərəkətlərin xarakterini təhlil etməli, onların mümkün nəticələrini təsəvvürünə gətirməli, iştirakçıların dairəsini müəyyənləşdirməli, cinayət edilərkən şahidlərin və zərərçəkmişin fiziki keyfiyyətlərini, psixi vəziyyətlərini nəzərə almalıdır.

Lakin istintaq təcrübəsində istintaq eksperimentini həyata keçirərkən qeyd edilən tələblərin pozulması hallarına təsadüf olunur. Taktiki üsul istintaqın obyektivliyini təmin etməlidir.

İstintaq eksperimenti taktikası bir sıra amillərdən – eksperimentin növlərindən, məqsədindən, aparılan təcrübənin xarakteri və mürəkkəbliyindən asılıdır. Buna baxmayaraq kriminalistika elmində işlənilmiş hazırlanmış ümumi taktiki üsullar eksperiment prosesində əldə edilmiş nəticələrin obyektivliyini təmin edir. Kriminalistika dair ədəbiyyatda

əsasən istintaq eksperimentinin 3 şərti qeyd edilir. R.S.Belkin 4-cü şərtin olduğunu da göstərir:

1. İstintaq eksperimentinin baş vermiş hadisəyə, fakta maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılması;
2. Eyni təcrübənin təkrar həyata keçirilməsi;
3. Təcrübənin mərhələlərlə həyata keçirilməsi;
4. Eksperiment iştirakçılarının sayının məhdudlaşdırılması.

İstintaq eksperimentinin hadisənin baş verdiyi şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılması dedikdə, eksperimentin hadisənin baş verdiyi yerdə və eyni vaxtda, eyni iqlim şəraitində, uyğun tempdə aparılması və s. başa düşülür.

P.İ.Tarasov-Rodionov qeyd edir ki, cinayət həftənin hansı günündə baş veribsə, eksperimenti də o gün aparmaq lazımdır.

İstintaq eksperimentinin tədqiq edilən hadisənin baş verdiyi şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırmaqla keçirilməsi. Bu taktiki üsulun tətbiqi onunla əlaqədardır ki, maksimum dərəcədə eksperimentin şəraiti tədqiq edilən hadisənin şəraitinə yaxınlaşdırılsın.

Təhlil edilən taktiki üsul aşağıdakı hallarda tətbiq edilməyə bilər: əgər hadisə baş verən yer hazırda mövcud deyildirsə, məsələn: ev yanıbsa, boş sahədə binalar tikilibsə, eksperimentin tam aparılmasının zəruriliyi tələb olunarsa: əgər eksperimentin harada keçirilməsi onun nəticələrinə təsir etməyəcəksə (məsələn: bəzi professional vərdişlərin yoxlanılması zamanı).

Eksperimentin aparılması üçün iqlim şəraitinin düzgün seçilməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, iqlim şəraiti (havanın isti-soyuqluğu, nəmliyi, kürəkliliyi, tutqunluğu və s.) bəzi hallarda eksperimentin nəticələrinə təsir göstərir.

Təcrübənin süni işıqlandırma şəraitində hadisə baş verərkən mövcud olan şəraitə uyğun olaraq keçirilməsi. Bu taktiki üsul görmə şəraitinin uyğunluğunu təmin etməkdən ibarətdir. Belə hallarda eksperimentin həyata keçirilməsi prosesində hadisə baş verərkən hansı süni işıq mənbələrindən və necə istifadə edilməsi müəyyənləşdirilir.

Təcrübənin həyata keçirilməsi üçün şəraitin yenidən düzəldilməsi. Şəraitin yenidən düzəldilməsi o hallarda zəruridir ki, təcrübənin həyata keçirilməsi cinayətin baş verdiyi şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılsın.

Şəraitin yenidən düzəldilməsi dedikdə, eksperiment keçiriləcək yerdə əşyaların (həmin, yaxud onları əvəz edən) hadisə baş verən zaman olduğu vəziyyətdə yenidən düzəldilməsi başa düşülür. Şəraiti yenidən düzəltməklə biz hələ heç bir təcrübə aparmırıq, yalnız həmin təcrübənin aparılması üçün şərait yaradıırıq, başqa sözlə əsl şəraitə maksimum dərəcədə uyğun şərait yaradıırıq.

Eksperiment zamanı həmin, əşyalarından yaxud onların əvəz edicilərindən istifadə edilməsi: şəraitin yenidən düzəldilməsi zamanı təcrübədə istifadə edilən əşyalarından başqa, cinayət baş verərkən istifadə

edilmiş əşyalar və ya onlara oxşar əşyalar də tələb edilə bilər. Lakin bu bütün hallarda mümkün deyil. Əgər cinayət zamanı istifadə edilmiş əşyalar tədqiqata məruz qalıblarsa, onda onlardan ekspertiza keçirildikdən sonra istifadə edilməsinə yol verilir.

Təcrübənin həyata keçirilməsi tempi ilə hadisə baş verərkən mövcud olmuş tempin uyğunluğu. Eksperimentin keçirilməsi sürəti baş vermiş hadisənin sürətilə eyni olmalı, eksperimental yolla həyata keçirilən faktorların ardıcılığı hadisə baş verərkən mövcud olmuş sürətə və ardıcılığa maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılmalıdır.

Səs şəraitinin (səsin xarakteri, gücü, tonu və s.) uyğunluğu, həm cinayət, həm də eksperimental hadisələr müəyyən səs şəraitində cərəyan edir. Bu eksperimentin keçirilməsi vaxtından, yerindən, onun məzmunundan asılıdır. Əlbətdə eksperimentin keçirilməsinin baş vermiş şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılması məsələsi həll edilərkən eksperimentin nəticəsi ondan asılı olduqda səs şəraitini nəzərdən qaçırmaq lazım deyildir (məsələn: əgər eksperiment müəyyən səsin eşidilib-eşidilməməsini müəyyən etmək üçün keçirilirsə).

Müstəntiq tədqiq edilən hadisə ilə eksperimentin keçirilməsi şəraitini maksimum dərəcədə bir-birinə yaxınlaşdırmağa heç də bütün hallarda nail olmur. Məsələn: eksperiment yolu ilə bu və ya digər obyektin yanma sürətini müəyyən etmək lazımdır. Lakin həmin obyekt yandığı üçün eksperimenti bilavasitə onunla həyata keçirmək mümkün deyildir. Bu zaman hadisə yerində onu əvəz etmək üçün də obyekt yoxdur. Lakin bu o demək deyildir ki, belə hadisə üzrə eksperimenti keçirmək qeyri-mümkündür. Eksperiment keçirilir, lakin onun nəticələri qiymətləndirilərkən eksperiment arasındakı uyğunsuzluq nəzərə alınmalıdır.

Növbəti taktiki şərt istintaq eksperimentinin keçirilməsi prosesində eyni təcrübənin imkan dairəsində bir-neçə dəfə aparılmasıdır.

Eyni istintaq eksperimenti prosesində eyni təcrübənin təkrar edilməsi tədqiq edilən hadisənin daha ətraflı öyrənilməsi, eləcədə alınmış nəticələrin təsadüfi deyil, həqiqi olduğuna inam yaradır. Lakin bu taktiki şəraitin mahiyyəti həyata keçirilən təcrübənin kəmiyyət etibarilə təkrar edilməsi ilə bitmir.

Eyni təcrübəni dəyişdirilmiş şəraitdə aparmaq da zəruridir. Bu taktiki üsulu tətbiq etməklə müstəntiq şəraitin dəyişdirilməsinin eksperimentin nəticələrinə nə kimi təsir göstərdiyini aydınlaşdırır. Eləcədə dəyişdirilmiş şəraitlə də eyni nəticələrin alınması onun sübuti əhəmiyyətinə bir daha təsir edir. Məsələn: səsin eşidilməsi mümkünliyünü yoxlamaq məqsədilə eksperiment keçirilərkən eşitmə şəraitini çətinləşdirirlər. Əgər mürəkkəb şəraitdə zəruri səsləri eşitməyə müvəffəq olarlarsa, onda eksperimentin nəticəsi daha inandırıcı təsir bağışlayır.

Eksperiment zamanı təcrübənin təkrar edilməsi ilə təkrar eksperimenti bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Taktiki şərtlərdən biri də ondan ibarətdir ki, həyata keçirilən təcrübələr bir-neçə mərhələdən ibarət olaraq həyata keçirilir. Bu zaman müstəntiq hər bir mərhələni müəyyən ardıcılıqla öyrənir.

Nəhayət, sonuncu, yəni 4-cü şərt eksperiment iştirakçılarının sayının məhdudlaşdırılmasıdır. Fikrimizcə, bunun eksperimentin müstəqil şərti kimi qəbul edilməsi məqsədə müvafiq deyildir. Belə ki, digər istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi zamanı da bu şərt gözlənilir. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, yuxarıda qeyd edilən şərtlərdən hər-hansı birinə əməl edilməməsi istintaq eksperimentinin nəticələrinə mənfi təsir göstərir və eksperimentin təkrar aparılmasına səbəb olur.

Müstəntiq eksperiment iştirakçlarına öz yerlərini tutmağı təklif edir və təcrübi hərəkətlərin başlanması barədə göstəriş verir. Hərəkətlərin başlanmasından sonra şahid və təqsirləndirilən şəxs müvafiq yerlərini tuturlar. Sonra onlara müstəntiqin icazəsi ilə cinayət hadisəsi baş verərkən etdikləri hərəkətləri təkrarlamaq təklif edilir. Bir qayda olaraq təcrübi hərəkətləri müstəntiqi özü yox, onun göstərişi ilə eksperiment iştirakçıları həyata keçirirlər. Bununla yanaşı, eksperiment iştirakçıları diqqətlə təcrübəni və onun nəticələrini izləyirlər. Bu zaman onlar hadisə baş verərkən bu və ya digər faktların mümkün olub-olmaması barədə qənaətə gəlirlər.

Təcrübələr ifadəsi yoxlanılan şəxslərin tələbi ilə təkrar edilə bilər. Hər bir təcrübi hərəkətin nəticəsini müstəntiq əvvəlcə öz qeyd kitabında qeyd edir. Əgər lazım gələrsə obyektlərin, yaxud eksperimenti, ayrı-ayrı hallarının foto-şəklini çəkir, protokol üçün xüsusi qeydlər edir.

SUAL 3. İfadələrin yerində yoxlanılması və İstintaq eksperimentinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi, bu istintaq hərəkətinin tərkib elementlərindən biri olub, onun sonuncu mərhələsini təşkil edir.

İfadələrin yerində yoxlanılması qurtardıqdan sonra müstəntiq Azərbaycan Respublikası CPM-nin 261-ci maddəsinə müvafiq olaraq protokol tərtib edir.

İfadələrin yerində yoxlanılması protokolunda ifadələrin yerində yoxlanılmasının bütün halları əvvəldən axıradək tam və dəqiq əks olunmalıdır. Əks təqdirdə yoxlanılmanın nəticələrini obyektiv qiymətləndirmək çətinlik törədir. Ona görə də protokol bir qayda olaraq ifadələrin yerində yoxlanılması prosesində yazılmalıdır.

İfadələrin yerində yoxlanılması protokolü 3 hissədən ibarətdir: giriş, təsvir, nəticə.

Giriş hissədə bu istintaq hərəkətinin aparıldığı tarix, yer, müstəntiqin soyadı, adı, atasının adı, vəzifəsi, iştirak edən digər şəxslərin

(müdafiəçilərin, tərcüməçilərin, mütəxəssislərin, qanuni nümayəndələrin, müəllimlərin, həkimlərin və s.) soyadı, adı və atasının adı, habelə onların doğulduğu il, ay, gün və yer, vətəndaşlığı, təhsili, iş yeri, məşğuliyyət növü və ya vəzifəsi, faktiki yaşadığı və qeydiyyatda olduğu yer, ifadələri yoxlanılan şəxsin soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu il, ay, gün və yer, iş yeri və ya vəzifəsi, faktiki yaşadığı və qeydiyyatda olduğu yer, ifadələri yerində yoxlanılan şəxsə və digər iştirakçılara onların hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi barədə qeydlər aparılır. Əgər bu istintaq hərəkəti şahid və zərərçəkmiş şəxslərin iştirakı ilə həyata keçirilsə, onda onlar bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti daşımaları barədə (Azərbaycan Respublikası CM-nin 296-cı maddəsi) xəbərdar edirlər.

Protokolun təsvir hissəsində bu istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi prosesi, yəni proses iştirakçılarının hansı istiqamətdə hərəkət etmələri, dindirilən şəxsin izahatları, ona verilən suallar, orada olan əşyalar və s. ətraflı şərh edilir və ifadələrin yerində yoxlanılmasının nəticələri qeyd edilir.

İfadələrin yerində yoxlanılması zamanı izlərin, yaxud əşyaların aşkar edilməsi qeydə alınaraq rəsmiləşdirilməsi prosesində istifadə olunan elmi-texniki vasitələr də protokolda göstərilir.

İfadələrin yerində yoxlanılması protokolu ona öz qeydlərinin daxil edilməsini tələb etmək hüququna malik olan bu istintaq hərəkətinin bütün iştirakçıları tərəfindən imzalanır. Protokol bir-neçə səhifədə tərtib edildikdə onun hər birvərəqi göstərilən istintaq hərəkətinin iştirakçıları tərəfindən ayrıca imzalanır.

CPM-nin 261.3-cü maddəsində qeyd olunur ki, ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı foto, video və kino çəkilişindən və ya digər yazan texniki vasitələrdən istifadə edildikdə müvafiq yazılar, foto şəkillər, çəkiliş lentləri, yaxud başqa məlumat daşıyıcıları da protokola əlavə olunur.

Plan və sxemlərin tərtib edilməsi

İfadələrin yerində yoxlanılması prosesini əyani şəkildə təsvir etmək məqsədi ilə plan və sxemlər tərtib olunur.

Bu istintaq hərəkətinin həyata keçirildiyi yerlərin və binaların miqyas planının və sxeminin tərtib edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Plan və sxemdə istintaq hərəkətinin keçirildiyi yerdə yerləşən obyektlər, iştirakçıların gediş istiqamətləri, marşrutları, dayanma məntəqələri, həmçinin istintaq üçün əhəmiyyət kəsb edən digər məlumatlar əks olunur.

Sxemlərin tərtib edilməsi zamanı əgər iştirakçılar uzun məsafəni qət edəblərsə, onda sxemə həmin məsafə yerləşən bütün obyektlərin əks olunması vacib deyil. Sadəcə olaraq mühüm əhəmiyyət kəsb edən yerləri sxemdə əks etdirməklə kifayətlənmək olar.

Həmçinin tərtib edilmiş sxemdə məntəqələr arasında məsafəni, döngələrin əyilmə bucaqlarını da göstərmək olar.

Əgər istintaq hərəkəti böyük ərazidə keçirilirsə onda 3 ayrıca sxemin tərtib olunması vacibdir. 1-ci sxemdə istintaq hərəkətinin keçirildiyi yerə gəlmə marşrutu, 2-ci bilavasitə yer, 3-cü isə getmə marşrutu əks olunur.

Əgər müstəntiqdə topoqrafik xəritə varsa, həmin xəritənin sürətini çıxarır, onda iştirakçıların hərəkət istiqaməti oxla, ifadəsi yoxlanılan şəxsin dayanma yerlərini və orada göstərdikləri obyektləri dairə ilə qeyd etmək lazımdır.

Əgər eyni yerdə bir-neçə şəxsin ifadələrinin yoxlanılması keçirilirsə, onda hər dəfə ayrıca plan və sxem tərtib olunur.

Plan və sxem ifadələrin yerində yoxlanılan şəxs, müstəntiq tərəfindən imzalanır və protokola əlavə edilir.

İfadələrin yerində yoxlanılması prosesində foto, kino çəkilişin və video yazının tətbiq edilməsi.

İfadələrin yerində yoxlanılması zamanı aşağıda göstərilən tövsiyələrin nəzərə alınması məqsədəuyğundur:

- foto-şəkilçəkmə vasitəsi ilə istintaq hərəkəti iştirakçıların hərəkət istiqaməti, onların bir-birinə münasibətdə yerləşməsinə əyani şəkildə əks etdirmək;
- ifadələri yerində yoxlanılan şəxsin göstərdikləri obyektlərin, sahələrin ümumi və ayrı-ayrı fraqmentləri geniş və detal şəkildə əks etdirilməsi;
- ifadələri yerində yoxlanılan şəxsin ayrı-ayrı hərəkətlərinin əks etdirilməsi;
- foto şəkillər foto - cədvələ yapışdırılır və hər bir şəkə müvafiq olaraq lazımı qeydiyyatlar aparılır.

Foto-şəkil çəkmə zamanı təqsirləndirilən şəxslə bir yerdə polis əməkdaşlarının əks etdirilməsi məsləhət görülmür. İfadələrin yerində yoxlanılması prosesində bir-neçə şəxs tərəfindən göstərilən obyektlərin eyni nöqtədən əks olunması məqsədəuyğundur.

İfadələrin yerində yoxlanılması videoçəkilişdən və səsyzmadan da istifadə olunur. Videoyazını və səsyzmanı tətbiq etməzdən əvvəl bütün iştirakçılar bu barədə xəbərbarlıq edilir.

İstintaq hərəkətinə başlamazdan əvvəl bütün iştirakçılar, həmçinin hərəkətin başlanğıc yerinin bütün şəraiti geniş planda götürülərək əks olunur. Əgər hadisə yerinə gedən hərəkət marşrutu cinayət hadisəsi üçün əhəmiyyət kəsb edərsə, onda videoçəkiliş zamanı marşrutu ətraf mühitlə bir yerdə əks etmək lazımdır. İfadələri yoxlanılan şəxs hadisə yerində cinayət hadisəsi ilə bağlı öz hərəkətlərini nümayiş etdirirsə, onun hərəkətləri əvvəldən axıra qədər əks olunmalıdır.

İfadəsi yoxlanılan şəxs hadisə yerində müəyyən əşyaları axtarırsa onda videoçəkiliş zamanı həmin yerin ümumi şəraiti, sonra isə konkret yer əks olunur.

Videoçəkiliş başa çatdıqdan sonra istintaq hərəkətinin iştirakçılarına nümayiş olunur və bu barədə protokolda qeydlər aparılır.

İstintaq eksperimentinin nəticələri barədə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 263-cü maddəsinə müvafiq olaraq protokol tərtib edir. Tərtib edilmiş protokol prosessual sənəd olub istintaq eksperimentinin bütün nəticələrini özündə əks etdirir. İstintaq eksperimenti protokolu 3 hissədən ibarətdir: *Giriş, təsvir və nəticə*.

Protokolun **giriş hissəsində** əsasən istintaq eksperimentinin aparıldığı tarix, vaxt, yer, müstətiqin soyadı, adı və atasının adı, rütbəsi, eksperimentin aparılmasında iştirak edən şəxslərin (şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin, müdafiəçinin, şahidin, mütəxəssisin, müəllimin, həkimin və iştirak edən digər şəxslərin soyadı, adı və atasının adı, doğulduğu il, ay, gün və yer, iş yeri və ya vəzifəsi, faktiki yaşadığı və qeydiyyatda olduğu yer), barədə istintaq eksperimenti aparan şəxsə və digər iştirakçılara, onların hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi barədə qeyd, istintaq eksperimentinin aparılmasının xüsusiyyətləri, o cümlədən eksperiment zamanı hansı məlumatların yoxlandığı (dəqiqləşdirildiyi), habelə foto, video çəkilişdən və ya digər yazan texniki vasitələrdən istifadə edilməsi barədə qeydlər əks olunur.

Təsviri hissədə istintaq eksperimenti iştirakçılarının təcrübə zamanı bütün hərəkətləri əks etdirir: istintaq eksperimentini aparıldığı vaxt, yer, şərait; eksperiment iştirakçılarının təcrübə başlamamışdan əvvəlki vəziyyətləri, onların arasındakı əlaqə və siqnallar təsvir olunur. Təcrübənin nəticələri, sayı göstərilir. Əgər təcrübə keçirilərkən şərait dəyişdirilsə (mürəkkəbləşdirilib və ya sadələşdirilsə) o da qeyd edilir.

Nəticə hissəsində aşağıdakılar olmalıdır: eksperiment iştirakçılarının adı, və soyadı, atasının adı; eksperimenti başlama və qurtarma vaxtı; iştirakçıların eksperimentin nəticələrinin yayılmaması barədə xəbərdar olunması istintaq eksperimenti protokolu bütün iştirakçılar tərəfindən imza edilir.

Bundan başqa, zəruri halalarda istintaq eksperimenti keçirilən yerin planı və sxemi də tərtib edilir.

Təcrübənin aparılması zamanı onun daha mühüm cəhətlərinin fotosəkilinin çəkilməsi və ya video çəkilişindən istifadə edilməsi məqsədə müvafiqdir. Belə foto-şəkillər və video çəkilişlər eksperimentin nəticələri haqqında əyani olaraq təsəvvür yaratmağa imkan verəcək. Məsələn: fotosəkildən pəncərədən konkret bir əşyanı çıxarılması yaxud şəxsin keçməsinin mümkünlüyünü əyani olaraq görünür.

İstintaq eksperimentinin gedişini və nəticələrinin qiymətləndirmək zəruridir.

İstintaq eksperimentinin nəticələri həqiqətə uyğun gəlməsində onların heç bir sübuti əhəmiyyəti olmayacaqdır.

Ümumiyyətlə, eksperimentin nəticələrini qiymətləndirərkən, aşağıdakılara diqqət yetirmək vacibdir:

a) təcrübənin keçirildiyi şərait tədqiq edilən hadisənin şəraitinə uyğun gəlməsi?

b) eksperimentin nəticəsi qanunauyğundurmu, yaxud təsadüfi halaldan asılı olaraq mövcud olması?

Eksperimentin nəticələrinin təsadüfililiyinin qarşısını almaq üçün təcrübələr bir-neçə dəfə aparılır.

Təcrübi yolla müəyyənləşdirilən faktlara qiymətləndirilməsi prosesində istintaq eksperimentlərinin müsbət və mənfi nəticələrini fərqləndirmək lazımdır. Əgər təcrübi yolla alınmış nəticə yoxlanılan halın obyektiv mümkünlüyünü sübuta yetirirsə, deməli müsbətdir. Eksperimentin müsbət nəticəsi yoxlanılan hadisənin mövcudluğunun obyektiv mümkünlüyünü (içəri girə bilməyin, səs eşitməyin və s. mümkünlüyünü) sübut edir və göstərir ki, bu və ya digər hadisə baş verə bilər. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, hadisə həqiqətən də belə olmuşdur.

Eksperimentin mənfi nəticəsi yoxlanılan halın həmin şəraitdə obyektiv qeyri-mümkünlüyünü göstərir. Məsələn: əgər eksperimentlə müəyyənləşdirilsə ki, eksperiment zamanı adamın biri digərini görə bilməz, onda bu o deməkdir ki, şahid həqiqətən təqsirləndirilən şəxsi görməmişdir. Beləliklə, mənfi qərar (nəticə) qəti xarakterli olur.

Buna görə də ibtidai istintaq prosesində müstəntiq toplanmış sübutları əsaslı surətdə tədqiq etməli və qiymətləndirməlidir, yəni onların doğruluğunu, digər sübutlarla əlaqəsini yoxlamalı və onların sübut əhəmiyyətini aydınlaşdırmalıdır. İstintaq eksperimentinin aparılması zamanı foto, video və kino çəkmədən və ya digər yazan texniki vasitələrdən istifadə edildikdə müvafiq yazılar, fotoşəkillər və çəkiliş lentləri, yaxud başqa məlumat daşıyıcıları protokola əlavə olunur.

NƏTİCƏ

Bu müəhazirədə «İfadələrin yerində yoxlanılması»nın taktiki aspektlərinə toxunuldu. Mövzunun açıqlanması üçün müəhazirəyə 3 sual çıxarılmışdır. 1-ci sual ifadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışı, mahiyyəti və vəzifələri haqqında birləklər açıqlanmışdır.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının alimlər tərəfindən verilmiş anlayışları bu istintaq hərəkətinin mahiyyəti, başqalarından oxşar və fərqli cəhətləri, həmçinin vəzifələri açıqlanmışdır.

2-ci sualda isə ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinə hazırlıq, iş mərhələlərində görülən tədbirlərin dairəsi, həmçinin taktiki xüsusiyyətləri barədə məlumatlar əks olunub. 3-cü sual isə bu istintaq hərəkətinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi (Azərbaycan Respublikası CPM-nin 261-ci maddəsi) və onların müstəntiq tərəfindən qiymətləndirilməsindən bəhs edir.

Müəhazirənin tərtib edilməsində Azərbaycan Respublikası CPM-nin normalarından, normativ aktlardan istifadə edilmişdir. Həmçinin K.Q.Sarıçalinskayanın «Kriminalistika» dərslik vəsaitindən Bakı-1999, M.Xlensovun «Proverka pokazaniy na meste» Saratov-1997 monoqrafiyasında, A.Levi və N.Selivakovun «Poluçenie i proverka pokazaniy sledovateley» monoqrafiyasından, R.Belkinin «Kriminalistika» dərslik vəsaitindən və digər köməkçi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

1. İstintaq eksperimenti müstəqil istintaq hərəkəti olub, zəruri hallarda müstəntiqin mülahizəsi ilə həyata keçirilir.
2. Başqa istintaq hərəkətləri kimi istintaq eksperimenti də 3 mərhələdə aparılır (hazırlıq, iş və nəticələrin rəsmiləşdirilməsi).
3. İstintaq eksperimentinin əsas məqsədi cinayət işi üzrə olan maddi sübutların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi, həmçinin iş üzrə yeni maddi sübutların əldə edilməsindən ibarətdir.
4. İstintaq eksperimentinin keçirilməsində şərait bərpa olunduqdan sonra təcrübənin aparılması mümkündür.
5. İstintaq eksperimentinin nəticələri protokolda rəsmiləşdirilir.

Beləliklə, istintaq eksperimenti görmə, eşitmə qabiliyyətini yoxlamaq və cinayətdə ayrı-ayrı halların olub-olmamasını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə keçirilir.